

Ukrajinský fenomén v próze

Viera Žemberová

Abstrakt

Ukrajinská literatúra žije prítomnosťou a literárnou tvorbou autorov, ktorí posledné dve desaťročia rúzne vstupujú do toho, čím sa pod povrchom spoločenskej minulosti trápili ich rodiny aj jednotlivci. Tematizuje traumy, ale aj hodnoty prírodného prostredia, z ktorého vyšli a vzpierajú sa svojou tvorbou svetu, v ktorom musia znova žiť, a pritom to nie je to, čo si želajú a nie vždy s tými, ku ktorým sa svojimi zámermi hlásia. Anticipačná sila umeleckého slova im dáva nateraz nádej, že zmena v mravoch a hodnotách ich súčasníkov preda len prichádza a tomu procesu je potrebné pomáhať jasnými postojmi k reáliám spoločenskej prítomnosti

Kľúčové slová

ukrajinská moderná próza; čas; priestor; autenticita; tematizovanie spomienky

Abstract

Ukrainian Phenomenon in Prose

Ukrainian Literature lives the presence and literary works by the authors who in the period of the last two decades resolutely enter into what their families and individuals suffered below the surface of social history. It thematises trauma as well as the values of the natural environment from which the authors came out. Through the literary work, they defy to the world in which they have to live again, yet this is not what they desire and not always those who they tend to live with. Anticipatory power of artistic words gives them a hope for now that the change in morals and values of their contemporaries nonetheless comes and the process requires help through clear attitudes to the reality of the social presence.

Key words

Ukrainian modern prose; time; space; authenticity; thematicized memories

*Zakaždým potrebujem trochu času na to, aby som si pripomenul,
ako teraz treba žiť.¹*

Útrapy zo spoločenských rozpomienok a obnovovaná osobná nádej, i tak by bolo možné zovrieť naračnú stratégiu Tarasa Prochasku. Prostredníctvom literárneho času, ktorý látkou a tematikou sa sústreďuje na literárnu skúsenosť a rozprávačskú zručnosť tvorcu, ten prostredníctvom epického príbehu domýšľa realie svojho i národného života, na podloží komorne pôsobiaceho subjektu postupne a nenáhľivo sa formuje prototyp vnímavého, vzdelaného ukrajinského literárneho človeka stredného veku v jeho jednotlivosti aj intímnosti, v jeho emotívnom aj bytostnom spojení s rodinou a krajom, v ktorom žije a prostredníctvom spomienok poznáva predovšetkým seba v čase a situácii, pretože ony rozhodujú o ňom ako o autentickom subjekte.

Taras Prochasko v role spisovateľa a kultúrneho esejistu patrí medzi subtilných zaznamenávateľov a zhodnocovateľov najskôr intímneho času subjektu obsiahnutého v pojme život a jeho prostredníctvom sa venuje závažným spoločenským kontextom dejinného univerza v premenách ukrajinskej spoločnosti raz v materializovanom priestore a inokedy v dramatických dejoch, aby svojho protagonistu vymedzoval ako nástroj aj obeť udalostí utvárajúcich veľké dejiny či latentné dotykové miesta s prítomnosťou tak svojou, ako aj svojho národa.

Prochaskov rozprávač zvyrazňuje všetko, čo súvisí s jeho etnicitou prostredníctvom národného ukrajinského jazyka a s objektívnou geografiou², pritom predpokladá, že geopolitické realie tematizovaných osobných a autobiografických príbehov a osudov nie je potrebné vysvetľovať, a to hneď z viacerých príčin. Podstatná príčina bude najskôr tá, že dejiny jeho krajiny a národa sú vo svojej vnútornej konštante minulého storočia známe, no premenlivá, žitá či tematizovaná prítomnosť vo svojej dynamike nemôže byť zhodnocovaná inak, teda len tak, že je zaznamenávaná subjektom a ilustrovaná na prežitom, čím sa zblížujú rozprávač a ním pripomínané geopolitické realie (ZSSR, sovietsky spoločenský úzus, Brežnevove texty *Malá zem*, *Obrodenie*, *Celina*, *Spomienky*³), nadčasové kultúrne, autorské a poznávacie hodnotové iniciácie (Dejiny stredovekej pravoslávnej cirkvi, Balzac, Stefanyk, Čechovove denníky, Šklarskij, Doktor Faust, ukrajinsko-nemecký slovník), obnažovanie subjektívnej etnickej identity (čeština – české rodinné korene)⁴, tragédie v pamäti ukrajinského národa aj v rozprávačovej rodine (dve európske vojnové katastro-

1 Taras Prochasko je vyštudovaný botanik, v ukrajinskej kultúre patrí do zoskupenia stanislavovský fenomén spolu s Jurijom Andruchovyčom. V češtine vyšla próza PROCHASKO, Taras: *Jinací*. Praha: Pavel Mervart, 2013. V slovenčine vyšiel súbor dvoch próz PROCHASKO, Taras: *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok*. Bratislava: Brak, 2015.

2 Odkazujeme na názvy miest, pomenovania prírodných reálií v areáli, na emocionálnu hodnotu symbolu Karpaty, familiárne pomenovania členov rodiny, priezviská verifikovateľných neliterárnych postáv, s ktorými má rozprávač zámer v príbehu atď.

3 PROCHASKO, Taras: *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok*. Bratislava: Brak, 2015, s. 46.

4 PROCHASKO, Taras: *Ako som prestal byť spisovateľom*. Bratislava: Brak, 2015, s. 60: „Z jednej štvrtiny som predsa Čech. Ale ani sám neviem, prečo češtinu neovládám. Prečo som sa ju vôbec nepokúsil naučiť. Nevieť, či v tomto zmysle nie je moja absolútna ukrajinskosť práve tou zatvrdelosťou, ktorá ma na Ukrajincoch tak rozčuluje. Nerozumiem, prečo som pred tým utekal ako dieťa a prečo stále utekám.“

fy, NKVD, Gmünde⁵, Varšavská zmluva) a napokon jemu citovými vzťahmi a rešpektom i rolou v jeho osobnom príbehu nadovšetko blízke postavy (učiek Vlodko, lekárka babka Zoňa, český dedo, otec učiteľ, dvaja synovia)⁶.

Aušak nielen cyklické dejiny kultúry svedčia o tom, že po štýlovej čistote prichádza eklektizmus, po modernizme postmodernizmus, po renesancii manierizmus a po baroku rokoko⁷.

Novinár a prozaik Taras Prochasko⁸ podľa mapovania súčasnej ukrajinskej literatúry⁹ patrí do spoločenstva literátov, ktorí sa identifikujú väzbou na región a lokalitu¹⁰, teda medzi autorov prozaickej tvorby tzv. stanislavovského fenoménu. S autormi stanislavovského fenoménu sa spája v modernej ukrajinskej literatúre proces „konstituovani postmoderného diskurzu“¹¹. Emancipácia ukrajinskej národnej literatúry v poslednom polstoročí predstavuje pre literárnu históriu členitú štruktúru rozličných požiadaviek, kritérií i spôsobov organizovania literárneho života¹². Sprítomnenie postmoderny, s ktorou v literárnej estetike svojich textov pracujú autori stanislavovského fenoménu znamená i to, že „Postmodernizmus aktivizoval smíchovou, karnevalovou kultúru¹³, tzn. grotesku, ironii, parodii, absurdní prvky, kombinoval (či priamo „prohazoval), vysoké/nízke, komické/tragické apod., čímž začal intenzívne narušovať stabilní hodnotový systém, související s pojmy podstatnými pro pojetí národní literární tradice a národní identity jako takové, což často způsobovalo skandální (ne)přijetí děl některých autorů. Hravá karnevalová postmoderní tvorba je nejvýrazněji reprezentována

- 5 Ibidem, s. 69: „Gmünde (podľa Encyklopédie ukrajiniistiky): mesto v dolnom Rakúsku, ležiace na hranici s Československom, štyritisíc obyvateľov; v rokoch 1914–1918 tam bol zriadený tábor pre utečencov a vysídlenecov z Haliče [...], v rokoch 1914–1918 v Gmünde zomrelo takmer štrnásťtisíc Ukrajincov.“
- 6 Ibidem, s. 58, 74.
- 7 Ibidem, s. 61.
- 8 Wikipedia uvádza autorovo meno Taras Bogdanowicz Prochasko (16. 5. 1968).
- 9 CHLAŇOVÁ, Tereza a kolektív: *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou. Prozaická tvorba představitelů* tzv. „stanislavského fenoménu“. Praha: Pavel Mervart, 2010.
- 10 Ivano-Frankivsk, pôvodné historické meno lokality je Stanislavov.
- 11 Pozri Alexej Sevruck, Tereza Chlaňová. In: CHLAŇOVÁ, Tereza a kolektív: *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou. Prozaická tvorba představitelů* tzv. „stanislavského fenoménu“. Praha: Pavel Mervart, 2010, s. 59–80.
- 12 Patrik Oričko zhodnocuje situáciu v ukrajinskom literárnom živote ako extrovertnú, a to preto, lebo „Ukrajinská literárna veda a literárna kritika dosť nešťastne delí ukrajinskú literatúru na generácie [...] a zaraďuje do nich bez ohľadu na akékoľvek poetologické súvislosti, prakticky všetkých autorov, ktorí debutovali v tom ktorom desaťročí“. Tento záver podporuje aj príspevok Alexeja Sevrucka a Terezy Chlaňovej. *Role autorů* tzv. stanislavského fenoménu při konstituování postmoderného diskurzu v ukrajinské literatuře. In: CHLAŇOVÁ, Tereza a kolektív: *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou. Prozaická tvorba představitelů* tzv. „stanislavského fenoménu“. Praha: Pavel Mervart, 2010, s. 59–80.
- 13 Azda má zmysel pripomenúť v tejto súvislosti prirodzenú a ukazuje sa, že aj latentnú dispozíciu ukrajinskej literatúry, ktorou sa vyčleňovala napríklad z konceptu národných literárnych romantizmov východoeurópskeho kultúrneho priestoru v predminulom storočí.

*programovú provokatívnu literárnu uskupenie Bu-ba-bu, vytvorenú Jurijem Andruchovyčom, Jurijem Neborakem a Oleksandrom Irvancem v roku 1985 vo Lvove*¹⁴.

Prochasko si osvojil láskavú iróniu voči času i tematizovanému ja. Z komponentov literárnej estetiky prečnieva vizuálny a kolorovaný pohľad na prírodný priestor, emóciami sprevádza všetko, čo sa dotýka jeho širšej rodiny a detí. Kým vyšiel súbor dvoch próz so sugestívnymi názvami, najskôr s relativizovaným žánrovým rámcovaním *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok* a po nej tenzijne polarizovaná (ne)literárne komponovaná autorská podstata, *Ako som prestal byť spisovateľom*, vyšiel v češtine text *Jináci* (2013).

Neliterárne reálie nedávnej ukrajinskej spoločnosti¹⁵ sa v literárnom výraze personalizujú, sformovali sa do (generačného, skupinového) látkového podložia a tematizovaného zdroja na zobrazenie rozčarovania aj odstupe od nových, neželaných spoločenských praktík. Azda výraznejšie prečnieva poznanie sklamaní, rezignácie, tematizovanie smrti a smútku v próze v noetickej línii iniciované tým, že sa očakávané i prisľúbené želanie zo slobody, spravodlivosti a hodnôt nestalo skutočnosťou a krivdy spáchané na životoch ich rodičov a príbuzných nedokážu ich deti uskutočniť (Oksana Zabužko¹⁶, Jurij Andruchovyča, Dmytro Kešeľ, Taras Prochasko a ďalší)¹⁷. Vratkosť času, tlak skúsenosti a intímna pamäť rodu pomkávajú moderných ukrajinských spisovateľov k výpovedi s atakom na obnažovanie obsahu dejín, na prítomnosť, ktorá sa vymyká očakávaniam aj nádeji na spravodlivosť, rovnosť, voľnosť a tvorivosť. Próza týchto autorov sa odlišnou poetikou sústreďuje na subjekt v reťazi rodu so želanou mravnou a hodnotovo vymedzenou povinnosťou, byť jeho pokračovaním v čase, priestore, v udalostiach a v praktikách vzťahu moci voči jednotlivcovi: „*Dedka (Mychasa) využívali na súkromné práce najskôr jeremčivskí a potom aj nadvirňanskí splnomocnenci. Nebolo na tom nič zvláštne. Na konci osemdesiatych rokov sme aj my vojaci sovietskej armády opravovali dôstojnícke byty.*“¹⁸ Moc sa v prózach súčasných ukrajinských prozaikov tematizuje ako takmer nezvládnuteľná prekážka z ľudského zla a nepravosti, z neodčiniteľnej, ale nikdy nie zabudnutej krivdy na skaličenom živote, slobode, profesii, na rodine, ktorú po sebe zanechala personalizovaná a ideológiou udržiavaná minulosť. Tá si však svoje účty aj po spoločenskej zmene vyberala naďalej: „*Skôr ako sa obesila, priniesla k nám pani Iryna strieborný servis a poprosila nás, aby sme ho odovzdali*

14 CHLAŇOVÁ, Tereza: *Putování ukrajinskou literární krajinou posledního půlstoletí*. In: CHLAŇOVÁ, Tereza a kolektiv: *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou. Prozaická tvorba představitelů tzv. „stanislavského fenoménu“*. Praha: Pavel Mervart, 2010, s. 38–39.

15 Ukrajinskí autori súčasnosti sa spravdla pohybujú v dvoch prierezoch dejinnej skutočnosti: sú to roky druhej svetovej vojny a desaťročia po nej, ale naliehavejšie sa im pozdáva reagovať ako generácia a deti svojich rodičov na nedávne desaťročia, na osemdesiate roky a na to, čo po nich v spoločnosti nasledovalo, keď sa želania rozbíjali o novú realitu s „novou“ spoločenskou štruktúrou. Odvážne do týchto priesečníkov vstúpili svojimi prózami Oksana Zabužková a Juraj Andruchovyč.

16 Oksana Zabužko je v českom kultúrnom prostredí známa do češtiny preloženými *prózami Polní výzkum ukrajinského sexu* (2001), *Sestro, sestro* (2006), *Muzem opuštěných tajemství* (2013).

17 V publikácii *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou* (2010) sa zvyrazňuje tvorba Jurija Andruchovyča, Jurija Izdryka, Tarasa Prochasku, Halyny Petrosaňakovej, Volodymyra Ješkiljeva, Jaroslava Dovahana a Marije Mykycejovej.

18 PROCHASKO, Taras: *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok*. Bratislava: Brak, 2015, s. 9.

vláde nezávislej Ukrajiny. Bol osemdesiaty tretí rok a začínali sa Andropovove represie.“¹⁹ Prítomnosť sa nestala očistou toho, čo pamäť potomkov uchováva z toho, čo bolo, či ako to bolo, a Prochasko sa s odvrátenou stranou spoločenských zmien vyrovnáva buď dramaticky, alebo tragicky, teda dostredivými, emocionálne sugestívnymi a nedávnej praxi blízkymi epizódami jednotlivcov, ktoré sa zaplnili smrťou Sofie, Iryny, Puňa²⁰. Skúsenostný odtieň nesú v sebe epizódy, ktoré súdnosť nemôže akceptovať ani po ich uplynutí do politickej minulosti: „Môj brat bol v detskej zadržovačke z celkom iného dôvodu. Jeho záležitosť bola politická, pretože ho zatkli kágebáci. Jurko chcel odfoťiť niekoľko starých budov, ktoré mali byť zbúrané. Obvinili ho z ideologickej diverzie – fotografie rozpadajúcich sa budov vraj chcel poslať do zahraničných časopisov, v ktorých mali ilustrovať reportáže o životných podmienkach sovietskych pracujúcich.“²¹

Próza *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok* odkazuje tematikou a naračnými technikami do sugestívnej empirie autora už i tak, že sa zosúladuje s formálne miniatúrne organizovanou naráciou. I napriek tomu rozprávač uvádza nezvyčajne veľké množstvo postáv z detstva, štúdií, vojenskej služby, z práce v ústave na ochranu prírody a z rodičovského prostredia sú zapojení do jeho života, skúseností a rozpomienok spisovateľa. Opakovane si rozprávač pripomína brata Juraja, no návraty k synom sú vyhrotenou emotívnou väzbou na život sám. K babke, ako ju nazýva, k jej ťažkému osobnému a rodinnému osudu sa vracia na viacerých miestach až jej napokon venuje takmer výkladovo komponovanú časť v próze *Ako som sa nestal spisovateľom*, medzi inými pripomína Jurija Andruchovyča²². Po prvý raz v širokom historicko-kultúrnom priestore takto „John Siddhartha, potulný väzeň nottinghamský, ako ho nazval Jurko Andruchovyč v *Perverzii*, ktorú mu venoval“²³, po druhý raz v príbehovej sekvencii venovanej architektúre Lvova: „Potom monastyr, ktorý tak pekne opísal v básni Jurko Andruchovyč.“²⁴

Spisovateľ v role rozprávača, ale vlastne beletrizovaný subjekt Tarasa Prochasku v prózach *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok* a *Ako som prestal byť spisovateľom*, obnovuje a napája sa na rušnú a rôznorodú kultúrnu atmosféru európskeho sveta dávnej i nedávnej minulosti, ako keby vyznával presvedčenie Iryny Čmyrevovej, podľa ktorej „umenie ľudí napokon privedie k ľudskej tvári“²⁵. Do epizód zapojil prozaik nemálo rozličných spoločenských informácií, priezvisk, odkazov na umenie a literárnu tvorbu, aby svoje úsilie byť (nebyť) spisovateľom v službe ľudskosti, slušnosti a obetavosti sa zosúladil s kultúrnym svetom svojho deda: „Ale viem, že práve tak to robil veľký český spisovateľ Bohumil Hrabal,

19 Ibidem, s. 32.

20 Ibidem, s. 33: „V armáde sa vyhodil do vzduchu. [...] Keď vyzdravel, nechali ho tam slúžiť ďalej. Mladí vojenski lekári Puňa často v noci budievali, vešali ho na šnúru, odpočítali niekoľko sekúnd, vytiahli mu hlavu zo slučky a potom oživovali.“

21 Ibidem.

22 Jurij Andruchovyč je autor próz *Rekreácia* (1992, po slov. 2003), *Perverzia* (1996), ktoré prekročili priestor a reálny literárny život ukrajinskej kultúry a prekladajú ich do ďalších jazykov.

23 PROCHASKO, Taras: *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok*. Bratislava: Brak, 2015, s. 22.

24 PROCHASKO, Taras: *Ako som prestal byť spisovateľom*. Bratislava: Brak, 2015, s. 80.

25 Vyňaté z rozhovoru, ktorý poskytla ruská kutátorka výtvarného umenia denníku *Sme* v sobotu 14. 6. 2008.

*o ktorom som sa raz pokúšal niečo povedať. Jeho talent spočíval v umení neoddeľovať každodenný život od každodennej literatúry. Získala na tom literatúra. Potom aj život môže byť iný.*²⁶

Ak zblíženie sa s prozaikom, priateľom nekaždodennej literárnej reči a spontánneho života naplneného talentom, tvorbou, slobodou a človečnosťou, svet Bohumila Hrabala, si uchováva tak zásadný význam pre existenciu a tvorbu Tarasa Prochasku a jeho humanizačným zmyslom naplnenú prítomnosť v ukrajinskej kultúre a literatúre dneška, otvára sa pre neho a jeho čitateľov jav poznania a zažívania každodennej literatúry, ktorá obstojí v čase a morálke ľudského činu a myšlienok.

Literatúra

CHLAŇOVÁ, Tereza a kol.: *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou. Prozaická tvorba představitelů tzv. „stanislavského fenoménu“*. Praha: Pavel Mervart, 2010.

POSPÍŠIL, Ivo: *Genologie a proměny literatury*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 1998.

POSPÍŠIL, Ivo: *Literární postava jako „zašité nůžky“ literární vědy*. In: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, roč. 50, X 4 (2001), s. 51–57.

PROCHASKO, Taras: *Ako som prestal byť spisovateľom*. Bratislava: Brak, 2015.

PROCHASKO, Taras: *Jinací*. Praha: Pavel Mervart, 2013.

PROCHASKO, Taras: *Z toho sa dá spraviť niekoľko poviedok*. Bratislava: Brak, 2015.

STACHOVÁ, Jiřina (ed.): *Model a analogie ve vědě, umění a filozofii*. Praha: Filosofie – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 1994.

prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov, Slovenská republika
viera.zemberova@unipo.sk

26 PROCHASKO, Taras: *Ako som prestal byť spisovateľom*, Bratislava: Brak, 2015, s. 81.